

ЕЛЕМЕНТИ ЯЗИЧНИЦЬКОГО СВІТОГЛЯДУ В БУКОВИНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ (на основі фольклорних матеріалів с. Погорілівка Заставнівського району Чернівецької області)

Наталія ПРИТУЛИК

Одним з найбільш актуальних підходів до вивчення різних аспектів етнологічного характеру є сьогодні антропоцентричний, за якого людина розглядається як носій культури, ментальності, психології, світогляду народу, що склався на основі його вірувань, під впливом традицій. Для досліджень такого роду має значення незаперечний науковий факт: світогляд українського народу сформувався на межі давніх язичницьких вірувань та християнських (роботи Митрополита Іларіона, Г. Булашева, І. Нечуя-Левицького, Б. Рибаківа, Г. Лозко, В. Грябан та ін.), причому в різних регіонах України під впливом історичних умов частка того й того збереглася в різному обсязі.

Буковина — край, що за свою історію зазнав впливу різних культур (австрійської, румунської, молдавської, польської та ін.), які, природно, могли асимілюватися українською.

Буковинське село Погорілівка Заставнівського району Чернівецької області добре зберегло давні народні звичаї, фольклор. За релігійними віруваннями більшість селян є православними (наявний незначний відсоток представників інших релігійних вірувань). Як старше, так і молоде покоління, суворо дотримуються правил, установлених церквою, ревно оберігають християнські традиції. Метою нашого дослідження було з'ясувати, наскільки за такого ідеального співжиття церкви і погорілівчан залишилися в побуті язичницькі уявлення. Для цього проведено опитування жителів села; зібрано і проаналізовано словесні фольклорні твори, що збереглися у Погорілівці з давніх-давен. Основну увагу зосереджено на дослідженні міфології, магії, календарно- та родинно-обрядової творчості.

Спілкуючись із жителями села, ми намагалися дізнатися, якою мірою збереглися демонічні уявлення; запитували, чи чули вони колись про русалок, мавок, відьом чи якихось інших надприродних істот; як називають нечисту силу тощо. Відповіді були одностайни-

ми: у Погорілівці нічого подібного немає і ніколи не було. “Хіба що в сусідній Вербівці є”, — казали, туди ж і відсилали за відповіддю. Після цього селяни швидко змінювали тему розмови на іншу. На запитання, чи святкували колись у селі Йвана Купайла, відповідали, що тепер такої традиції немає і в цих краях ніби-то не побувала. Тому під час однієї з бесід з нашого боку було зроблено спробу розповісти місцевим жителям про свято Купайла, зокрема його давнє язичницьке коріння. Ця інформація викликала певну негативну реакцію, обурення й навіть образу з боку жителів Погорілівки. На їх переконання, це свято суто християнське, присвячене Іоану Хрестителю, який перший серед людей прийняв хрещення, а Купайлом зветься, бо процес хрещення пов'язаний із водою, купанням у ній; аналогічно були пояснені й інші свята. Подібна (неодноразово зафіксована) реакція селян дала підстави констатувати їхню схильність до табування тем, що стосуються язичництва і всього до них дотичного.

Нами було здійснено також аналіз народнопоетичних творів з погляду контамінації дохристиянських і християнських компонентів у них. Аналіз словесних текстів зимової календарно-обрядової творчості засвідчив, що колядки в цьому регіоні носять виключно апокрифічний характер (поширені образи Діви Марії, Ісуса Христа, янголів тощо), співають також церковних духовних пісень. Проте в текстах новорічних віншувань, що звучать під час проведення “Маланки”, наявні елементи прадавніх вірувань, таких, як вшанування хліба, короваю (у язичників символізував сонце), що є символами життя, достатку, благополуччя. Причому побажання господареві достатку прямо залежить від параметрів, пов'язаних із короваем (кількості короваїв у хаті, пелюсток на ньому):

Хлопці-молодці,

*Пан господар надарував нас цими калачами,
А ми його — щастям і здоров'ям.*

Скільки цим калачам кришечок (пелюсток),
Аби в пана господаря було стільки на оборі
овечок.

Скільки в цим дворі колів (пирогів),
Аби було в пана господаря стільки волів.
Аби сти були чесні і велешні (величні)
Перед панами-городами,
Як цей дар Божий перед нами.
Чим вінчую, того й зичу.

У наведеному віншуванні частими є паралельні формули, “скільки..., стільки...”, “чим (вінчую), того (зичу)” (останнє взагалі є традиційним закінченням багатьох погорілівських побажань, у тому числі й весільних), що характерні для структури магічних замовлянь і взагалі відповідають магічному мисленню, де діє принцип аналогії.

Зв'язок із магією мають також традиційні святочні ворожіння на долю, що відбуваються в селі у середовищі дівчат на Андрія, Різдво тощо. Цікавим з цього погляду є дитяче різдвяне ворожіння, коли під стіл кладеться сіно в мішку, а на нього садять малу дитину, що має промовляти слова: “Куво-куво на Різдво, у наших курочок повна “ділетка” (пригоріща) яечок”; після цього дитина звуконаслідує всіх свійських тварин, щоб худоба давала більше користі й не хворіла. Тут, як і в попередньому прикладі, покладаються на подібність явищ.

Із християнським святом Костянтина-градобоя (припадає на 3 червня), культ якого також поширений у Погорілівці, пов'язані народні оповіді про карі, що чекають на погорілівчан, які наважаться у цей день працювати: “Костянтин поб'є врожаї градом”. Деякі інформатори стверджували, що вже були свідками такого покарання за недотримання зазначеного табу, коли на громове свято “увесь урожай перемішало з землев”. Подібні геортологічні легенди, на переконання М. Лановик та З. Лановик [3], не мають нічого спільного з християнством і є спорідненими з язичницьким річним календарем.

Певні обрядодії, що відбивають давній анімістичний світогляд, відбуваються в Погорілівці й 6 травня на свято Юрія (Раю) — у день вигону худоби на пасовище. У цей день жителі Погорілівки вкопують землі з травою, а також “лідію” (кущову рослину), прикрашають нею ворота, “щоб худобу відьми не доїли, щоб корова давала багато молока”.

Давній культ рослин простежується і в шануванні верби. Цікаво, що й досі селяни вірять не лише в лікувальні властивості свяченої у Вербну неділю шутки (місцева назва вербових котиків), а й у магічні — здатність відвернути град, хмари, якщо покласти гілочку на землю, коли наближається небажане явище. І це все співіснує з тим, що з верби, за християнськими легендами, зроблено цвяхи Хреста, на якому розіп'ято Ісуса і тривалий час вважалося, що в її вітах мешкає нечиста сила. Однак насправді обожнення верби є дуже давнім, дохристиянським і, на думку Г. Лозко [4, 280], пов'язане з традиціями шанування священних гаїв і уявленням про вербу як символ Прадерева життя.

Погорілівчани стверджують, що в селі немає ворожок, “бабок”, проте кожна жінка ще від своєї матері навчилася магічних дій (аж ніяк не пов'язаних із християнськими уявленнями), які треба виконувати, коли її дитині зле. Наприклад, ту саму вербу в Погорілівці використовують і як панацею від дитячого ляку: “треба дрібно порізати шутку, додати соснової хвої, перемішати, похрестити суміш свяченою водою, підпалити, дати дитині понюхати той дим, тричі перехрестити її”. Або: злякалося дитя (“напудилося”) пса — “треба взяти від нього клок шерсті, спалити його, дати дитині понюхати той дим” (лікування причиною [1, 30]).

Віра в очисні, магічні функції води (Дани) з'являється в жінки, дитина якої неспокійно спить — воду, в якій купають малюка звечора, треба вилити до схід сонця у потічок, так роблять тричі.

Цікавим є ритуал позбавлення людини або худоби від бородавок, який знає майже кожна господиня. Для цього на останніх днях старого місяця вони радять “зав'язати” на чорній нитці певну кількість вузликів, що відповідає кількості бородавок. У перший день нового місяця хтось із знайомих повинен повідомити, що новий місяць зійшов. Після чого слід закопати нитку з вузлами в рів, де капає зі стріхи, проказуючи при цьому таке замовляння: “Місяцю молодий, спитай у старого, чи нема бородавок у мертвого. Як нема у мертвого, то най не буде в мене живого”.

Насамперед, у наведеному замовлянні привертає увагу мотив зав'язування вузлів,

поширений у лікувальній магії, що, на думку М. Гоппала [1, 32], є підсилюючою технікою. Крім того, звучить звернення не до Бога, Ісуса Христа, Діви Марії, святих тощо, а до місяця — предмета давніх астральних культів, що побутовали в наших предків-язичників.

Відгомін антропоморфізації образів астральних світил, що сягає корінням часів міфічного мислення, спостерігаємо і в давній ліричній погорілівській пісні, у якій дівчина шанобливо звертається до Місяця із проханням забрати її з собою в інші краї, щоб вона зустрілася зі своїм милим; саме місяцю відкриває вона свої потаємні думки і переживання, бо він подорожує по небу, все бачить і знає:

- Місяцю-князю, ясний королю,

Візьми мене миленький з собов.

Занеси мене у світи далекі,

У світи далекі, де є мій миленький.

Концентрацію багатьох прадавніх культів можна спостерігати у весільному обряді, який і сьогодні в Погорілівці проводиться відповідно до давніх традицій. Культ хліба (коровай — символ сонця, плодovitості) наскрізь проймає все весільне дійство: з калачами йдуть свати “пити слово” (свататися); з ними ж молоді “просять у вінчальні батьки, дружки і дружби, старости”, дякують батькам; гості “йдуть з приносом”. Під батьківськими калачами молодим “кажуть прощу”; два маленькі калачі кладуть перед молодими на стіл, а ще один — накривається в момент “купівлі” молодої павункою (весільною хусткою нареченої, яку приніс молодий). Існують ще два цікаві звичаї, пов’язані з вшануванням короваю та зернових культур:

1) Так званий “рваний калач”: дружки розривають калач, що перед цим був накритий павункою молодої. Вважається, що за дівчиною, яка увірве більший шмат, “парубки найбільше будуть си рвати” (знову ж таки, покладаються на магичний принцип — подібне викликає подібне).

2) Молода через невеличкий плетений калач із діркою всередині кидає в молодого жито. Як пояснюють, щоб на інших не дивився. Проте дослідження трипільської культури (а її залишки виявлені на території поблизу села), вказують на використання зерна як символу плодovitості [4, 222]. Отже, можна припустити, що і в описаному вище обряді дії молодої спрямовані на активізацію сек-

суальної енергії чоловіка з метою продовження роду (імітація процесу запліднення).

Вшанування рослин виявляється в таких обрядодіях як прибирання весільних деревець, що символізують молодого і молоду; прикрашання брами сосновими гілками; пошиття молодій і молодому вінків із листя барвінку (барвінок — символ першого кохання і чистого шлюбу); вистилання дороги барвінковим цвітом. Обряд “шити вінок” обмежений багатьма правилами і застереженнями: колір нитки обов’язково червоний — символ кохання, її довжина — від порога до рогу столу), перебування чоловіків у хаті в момент шиття табується тощо. Чому саме так, селяни не можуть пояснити, проте суворо стежать за дотриманням усіх традицій.

Оригінальним є весільний звичай переливання молодим дороги водою, прикрашеною квітами, що символізує щасливий і багатий подружній шлях. Цікаво, що в інших регіонах, зокрема на Чернігівщині, вважається поганою прикметою у день весілля молодій стати ногою у воду, калюжу тощо.

На заключному етапі весілля старші дружба і дружка, вдягнувши елементи одягу молодих — піджак і вельон, у парі виконують танок, для того, щоб швидше знайти собі пару і одружитися. У такий спосіб, через предмети, яких торкалися молоді, вони ніби переносять на себе їхній стан (за суміжністю).

В українському фольклорі міфічній істоті Сну (Дрімоті) надавалося важливе значення, бо саме вона заколисує дитину. У Погорілівці в дитячому середовищі досі побутує загадка про Сон: прийшов тот, што дрьот рот. Ця формула нагадує давній звичай приховувати під загадкою (синтаксично має форму підрядного речення із вказівним займенником тот — той) сакральні образи з огляду на те, що ім’я або назва об’єкта є кодом, який може викликати його дію або через який можна нашкодити. Так, у язичницькі часи люди зашифровували імена богів, об’єктів культів, демонічних істот, а пізніше — негативних християнських персонажів з метою уберегти себе від їхнього впливу: Перун — той, що пере або той, хто намочив... (нехай і висушить); нечистого називали той, кого не при печі згадувати, той, хто з ріжками, той, хто в болоті сидить тощо (на Гуцульщині подібних назв Н. В. Хобзей [6] було зафіксовано більше ста).

У побуті погорілівчани дотримуються пересторог господарського та родинного характеру (трапляються здебільшого загальноукраїнські забобони), наприклад:

Не можна переступати через дитину — буде куце і замізероване (маленьке). Не можна дитину передавати через вікно (зв'язок із мерцем).

Як заходиш до хати, де лежить мерць, треба подивитися на стелю, щоб не переслідував. Як мерця з хати виносять, рідні не виходять, а спочатку дивляться у вікно, щоб його побачити.

Треба доїдати свій шмат хліба, бо коротаєш своє життя. Не можна хліб зичити в ніч.

Не можна давати гроші в руки.

Не можна розсипати сіль.

Вагітна жінка не повинна подавати води.

Не можна щось давати через поріг.

Очевидно, що подібні обмеження, табу також мають язичницькі корені.

Таким чином, прадавні анімістичні уявлення предків рудиментарно збереглися і переймають усе сучасне народне життя українців, виявляючи елементи поганських культів — астрального, рослинного, культу води, хліба, зернових культур через словесну творчість, обрядодії в різних жанрах календарно- та родинно-обрядової творчості, ліку-

вальної магії, ворожіннях, забобонах. Причому в багатьох випадках це ґрунтується на вірі в дію за подібністю або суміжністю, яка бере свій початок від первісного магічного мислення і до сьогодні закарбувалася традицією. Своїм довгим життям ці уявлення завдячують носіям з народу попри те, що останні суворо оберігають православні істини, заперечуючи все, що побутує поза християнством.

Чернігів

Література:

1. Гоппал М. Угорська народна традиція про медицину // Народна творчість та етнографія. — 2005. — № 3. — С. 28.
2. Грябан В. В. Релікти культу вогню у світогляді, звичаях і традиціях українців Буковини ХІХ-ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2002. — 19 с.
3. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: Підручник. — К., 2003. — 592 с.
4. Лозко Г. Українське народознавство. — К., 1995. — 368 с.
5. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Українські традиції // Упорядкування та передмова О. В. Ковалевського. — Харків, 2003. — С. 128-182.
6. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: Етнологічний словник. — Львів, 2002. — 216 с.

The elements of pagan outlook are presented in the article in details. The author speaks on the beliefs in the village Pogorilivka, Chernivtsi region. An interesting note on people's attitude to paganism is made: a complete objection and a subconscious following the pagan rituals. The merge of christian and pagan tradition is revealed through several bright examples of beliefs in cults of water, fire, bread, etc; traditions of wedding, folk medicine, superstitions.